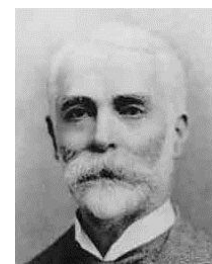
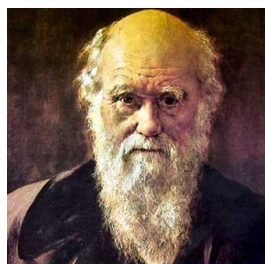
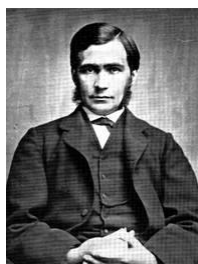
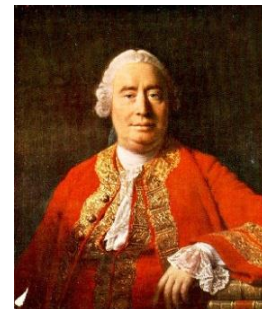
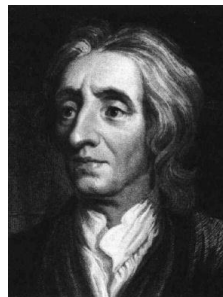
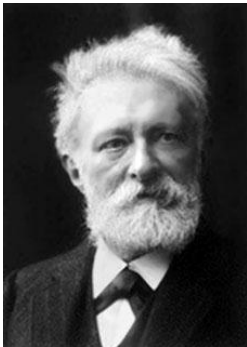
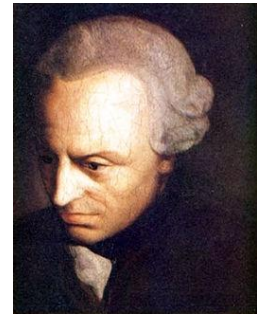
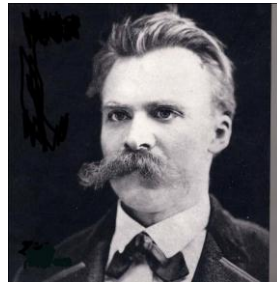


De aanval op de filosofie

De *war of the minds* van 1914 tussen Groot-Brittannië en Duitsland



Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 2: Politiek-filosofische grondslagen aan het begin van de 20 ^e eeuw.....	6
Hoofdstuk 3: De mobilisatie van ideeën.....	13
Hoofdstuk 4: De <i>war of minds</i> verklaard.....	19
Conclusie.....	25
Literatuurlijst.....	29

Op de voorpagina zijn te zien in willekeurige volgorde:

Hegel, Nietzsche, Kant

Eucken, Fichte, Treitschke,

Mill, Locke, Hume

Green, Darwin, Bosanquet

1. Inleiding

De Eerste Wereldoorlog was een oorlog die diep ingreep in de hele maatschappij. Door de enorme vraag aan economische, materiële en menselijke capaciteit werd de oorlog in alle delen van de samenleving voelbaar. Omdat de oorlog zo'n grote impact had op de maatschappij bemoeiden zich niet alleen militairen of politici zich met de oorlog maar ook arbeiders, journalisten, studenten en wetenschappers. Bij het uitbreken van de oorlog mengden ook Europese intellectuelen zich in het maatschappelijk debat. Deze elite bestond uit schrijvers, kunstenaars, academici en filosofen. Enerzijds voerden zij zelf het woord, aan de andere kant werd hun culturele en filosofische gedachtegoed aangehaald door schrijvers, journalisten en politici om de nationale identiteit in relatie tot vijanden te versterken. Dit intellectuele debat ging over de vraag wie verantwoordelijk moest worden gehouden voor de oorlog, ook ging het debat over hoe de oorlog gerechtvaardigd zou zijn. Intellectuelen beriepen zich hierbij op de eigen nationale identiteit die bestond uit het culturele erfgoed van hun land. Deze botsing van intellectuele, culturele en filosofische identiteiten werd met name hard bevochten tussen Duitsland en Groot-Brittannië. In open brieven en pamfletten versterkten intellectuelen onderlinge schijnbare verschillen en verdedigden ze de eigen zaak. Met name in de eerste jaren van de oorlog was de intellectuele elite oorlogsgezind en was het debat naar buiten gericht; ze vuurden hun pijlen op vijandelijke naties maar wendden zich ook tot neutrale landen om hen te overtuigen van de rechtvaardigheid van hun deelname aan de oorlog.

Dit onderzoek richt zich op de grondslagen waarmee dit debat werd gevoerd. Het gaat op zoek naar de ideeën achter dit debat. Want de tegenstellingen werden benadrukt en vergroot; maar waar bestonden die ideeën dan uit? In welke mate verschilden zij van elkaar, en hoe werden ze ingezet in het debat en hoe konden ze daarmee een nadrukkelijk onderdeel van de oorlog worden? Al deze vragen impliceren een bepaalde rol, verantwoordelijkheid en invloed van intellectuelen in de maatschappij. Als we grip krijgen op dit specifieke debat ten tijde van de Eerste Wereldoorlog, krijgen we meer duidelijkheid over de vraag hoe het kon dat de Eerste Wereldoorlog zich op zo'n grote schaal kon voltrekken en hoe het kon dat de intellectuelen zich en masse achter hun natie en de oorlog schaarden. In dit onderzoek zal de *war of minds* zich afspelen tussen Duitsland en Groot-Brittannië in 1914. Hoe werd hun intellectuele gedachtegoed ingezet in de oorlog? Om hier achter te komen richt dit onderzoek zich op de volgende hoofdvraag:

Op welke manier werd het nationale filosofische gedachtegoed van Duitsland en Groot-Brittannië ingezet in het intellectuele debat in 1914?

Historiografie en methodologie

Pas vanaf de jaren zestig werd het fenomeen van de *war of minds* uitgebreid bestudeerd en beschreven. In die tijd groeide de interesse in de culturele grondslagen van de Eerste Wereldoorlog. Met name Duitse historici hadden na de Tweede Wereldoorlog nog tijd nodig om het pijnlijke verleden te verwerken. Maar na het baanbrekende boek *Griff nach der Weltmacht* (1961) van Frits Fischer ontstond er een omslag in de historiografie. Het boek van Fischer was het begin van een golf aan studies over de culturele en intellectuele

oorzaken van de oorlog. Het boek beschrijft uitgebreid de oorlogsdoelen van Duitsland in de Eerste Wereldoorlog en vertelt in ondubbelzinnige verwoordingen hoe Duitsland de Belgische neutraliteit geschonden heeft. Het vermoeden groeide dat de *Weltpolitik*, de imperialistische aspiraties van Duitsland, wel eens mede de oorzaak zou kunnen zijn voor de Eerste Wereldoorlog. Dit gold eveneens voor het Pruisische militarisme in het Duitse Keizerrijk. Historici gingen op zoek naar culturele eigenschappen die in de Duitse natie verankerd lagen en een rol speelden in de beide Wereldoorlogen, want het kon toch geen toeval zijn dat binnen twee decennia na de bloedige Eerste Wereldoorlog alweer het nazisme kon opbloeien.¹

Vanaf de jaren tachtig nemen de studies naar de culturele en filosofische ideeën achter de Eerste Wereldoorlog verder toe. Vanaf deze periode neemt cultuur- en ideeëngeschiedenis een steeds grotere plaats in het discours in. Analytische werken en essays verschijnen in het begin van de 21^e eeuw; Steffen Bruendel's *Die Ideen von 1914* is zo'n uitgebreide studie naar de relatie tussen filosofische ideeën, nationale identiteit, en vijandsbeeld. Peter Hoeres' *Krieg der Philosophen* is een omvangrijk werk over de filosofische ideeën in Groot-Brittannië en Duitsland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. Ook verschenen er in deze tijd tal van artikelen over de propaganda-oorlog en over culturele, sociologische en religieuze oorzaken van de oorlog. Dit onderzoek zal de relatie leggen tussen filosofie en de *war of minds*. De culturele ontwikkelingen worden onderzocht die de voorwaarden schiepen waarin de intellectuele bovenlaag zowel als de bevolking zich achter de oorlog konden scharen. Vervolgens wordt gekeken op welke manier de filosofische ideeën zowel als mikpunt en als wapen in de *war of minds* werden ingezet. Het onderzoek maakt een vergelijking tussen Engeland en Duitsland en tegelijkertijd wordt de wisselwerking en het conflict tussen de twee landen geanalyseerd. Naast secundaire literatuur zoals hierboven beschreven wordt gebruik gemaakt van bronnen zoals pamfletten en open brieven.

Vooruitblik

Het onderzoek zal zich richten op de *war of minds*. Hiermee verwijzen we naar het debat dat gevoerd werd tussen intellectuelen van Duitsland en Groot-Brittannië. "Intellectueel" is het begrip dat wordt gehanteerd en dat kan verwijzen naar filosofen, wetenschappers of schrijvers. Thomas Sowell karakteriseert de intellectueel als iemand die zich primair bezighoudt met ideeën. Zijn ideeën hebben niet het doel om praktisch toepasbaar te worden, hoewel dit wel de uitkomst zou kunnen zijn, zoals dit gebeurde bij de theorieën van Newton of Einstein. De intellectueel is dus primair een denker, die zich weinig aantrekt van de maatschappelijke realiteit van de dag. Wel heeft hun gedachtegoed een grote impact op de maatschappij en brengen ze revolutionaire nieuwe ideeën op. Een intellectueel kan een academicus zijn, maar hoeft niet. De filosoof Friedrich Nietzsche was bijvoorbeeld geen academicus, maar zijn metafysische gedachtegoed heeft de filosofie na zijn tijd wel sterk beïnvloed. Aan het eind van het onderzoek komt de aard en de positie van de intellectueel nog kort terug in het nawoord. Een tweede begrip dat in dit onderzoek wordt gebruikt is de filosofie. Hiermee worden wijsgerige theorieën bedoeld en deze zullen beperkt worden tot die theorieën die werden aangehaald in de *war of the minds*. Daarbij beperkt het onderzoek zich tot de politieke en sociale filosofie en de wetenschapsfilosofie en in beperkte mate tot de ethiek.

¹ Fred Bridgham, *The First World War as a clash of cultures* (Rochester 2006) 1-5

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen beschrijft hoofdstuk 2 de filosofische stromingen die in het begin van de twintigste eeuw dominant waren en relevant voor de *war of minds*. De filosofische tradities van Groot-Brittannië die invloed hadden op het staatsdenken worden in dit hoofdstuk toegelicht en de hoofdrolspelers uit de *war of minds* worden kort geïntroduceerd. Het derde hoofdstuk beschrijft hoe de intellectuelen zich mobiliseerden en hoe het intellectuele debat precies verliep. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van primaire bronnen en achtergrondliteratuur. Het vierde hoofdstuk analyseert deze *war of minds* en geeft verklaringen voor de beschuldigingen die Duitsland en Groot-Brittannië elkaar voor de voeten wierpen. Het onderzoek eindigt met een conclusie en de beantwoording van de hoofdvraag.

2. Politiek-filosofische grondslagen aan het begin van de 20^e eeuw

Het is onmogelijk een volledig overzicht te maken van de filosofische stromingen die bij aanvang van de Eerste Wereldoorlog dominant waren. Filosofische theorieën waren talrijk en uiteenlopend, vaak grensoverschrijdend en de interpretatie en receptie van theorieën was zelden eenduidig. Toch is het nodig vast te stellen welke politiek-filosofische ideeën in Groot-Brittannië en Duitsland dominant waren in de aanloop naar de oorlog. Dit onderzoek richt zich hoofdzakelijk op het modernisme, idealisme en sociaal darwinisme. Deze filosofische ideeën vormden namelijk een belangrijk onderdeel van de nationale identiteit en beïnvloedden de publieke opinie via kranten, pamfletten, kunstuitingen en boeken. Deze ideeën zouden na het uitbreken van de oorlog veelvuldig worden aangehaald in de *war of minds*. Dit hoofdstuk beschrijft het modernisme en idealisme van het Fin de Siècle en licht enkele hoofdrolspelers uit het filosofische debat uit.

Fin de Siècle: Het modernisme

Een volledig en eenduidig overzicht van ideeën is dus moeilijk te maken, wel is een duidelijke modernistische ontwikkeling rond de eeuwwisseling waar te nemen in Europa. Het *Fin de Siècle* luidde een nieuw tijdperk in waar in de kunsten, literatuur en filosofie men nieuwe onconventionele wegen in ging slaan. Het modernisme is een verzamelnaam voor stromingen in de kunst en filosofie zoals het futurisme en expressionisme, die breken met traditie, vrijer van vorm en heel persoonlijk zijn.² Dit modernistische denken was enerzijds een gevolg van de veranderende maatschappij. De industrialisatie bracht economische voorspoed maar ging ook gepaard met urbanisatie, slechte leefomstandigheden en grote welvaartsverschillen. Dit bracht voor veel kunstenaars een gevoel van massaliteit en onpersoonlijkheid in de samenleving met zich mee. Als reactie hierop ontstond er een honger naar bezinning en innerlijke spiritualiteit. Anderzijds was het modernisme een tegenreactie op het rationele en empirische denken van de Verlichting. Wetenschappelijke ontwikkelingen in de biologie, genetica en natuurkunde hadden gezorgd voor een vooruitgangdenken en een optimistisch, rationeel mensbeeld.³ Dit bracht voor veel kunstenaars en filosofen een gevoel van onbehagen en oppervlakkigheid met zich mee. Daarom gingen ze op zoek naar het hogere, irrationele en spirituele in de mens. Rationaliteit en individualiteit die in de Verlichting voor een nieuwe, onwrikbare waarheid zorgden, creëerden nu juist onrust: Moest men wel op zoek gaan naar empirische waarheden, of juist naar innerlijke spiritualiteit? Het innerlijke en geestelijke won het van het oppervlakkige, de geest won het van de materie. Christenen zowel als niet-christenen hadden beiden een hang naar deze spiritualiteit.⁴ Deze holistische, spirituele manier van denken werd ook *levensfilosofie* genoemd. Deze filosofie stond tegenover wetenschappelijk positivisme en naturalisme, ofwel de wereld waarin alleen wetenschappelijke wetten bestaan. In de levensfilosofie zocht men een manier om te ontsnappen aan een oppervlakkig leven door veel aandacht te geven aan de geest en het innerlijke. Deugden als moed en heldhaftigheid stonden hierbij hoog in het vaandel en een oorlog zou het einde van een oppervlakkig en burgerlijk leven kunnen betekenen. De

² Ronald N. Stromberg, *Redemption by war. The intellectuals and 1914* (Kansas 1982) 5-7

³ Paul Crook, *Darwinism, war and history* (Cambridge 1994) 63-65

⁴ A.J. Hoover, *God, Germany and Britain in the Great War. A study in clerical nationalism*. (Westport 1989), 13-14

zoektocht naar de innerlijke spiritualiteit, de *inward turn*, had een zekere tegenstrijdigheid in zich. Men zocht naar het spirituele in het individu, maar tegelijkertijd ook naar gemeenschapszin en onderlinge samenhang. Europabreed waren filosofen en kunstenaars op zoek naar een antwoord op deze onrust, en zochten zij nieuwe fundamenten voor gemeenschappelijke zingeving. Hierbij werd de filosofie beïnvloed door vakgebieden als psychologie en sociologie. Na de eeuw waarin er veel ontdekkingen waren gedaan in vakgebieden als natuurkunde en biologie kregen nu de geesteswetenschappen meer voet aan de grond.⁵ De Duitse en Britse filosofie ervoeren deze modernistische ontwikkelingen ieder op hun eigen manier, maar er zijn ook parallellen te vinden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de verschillende nationale politiek-filosofische ideeën ingezet in de *war of minds*.

Sociaal darwinisme

De wetenschappelijke verworvenheden uit de twintigste eeuw hebben de geesteswetenschappen zoals de filosofie en de sociologie sterk beïnvloed. De oorspronkelijk ecologische en biologische theorieën van de Britse wetenschapper Charles Darwin (1809-1892) hebben een grote sociologische navolging gekregen in de twintigste eeuw, in zowel Groot-Brittannië als Duitsland. De evolutieleer van Darwin, die berustte op natuurlijke selectie van genetische eigenschappen heeft een belangrijke basis gelegd voor het denken over de ontwikkeling van samenlevingen en de natuurlijke aard van de mens. Naar aanleiding van Darwins werk *The Origin of Species* gebruikte de socioloog en filosoof Herbert Spencer (1820-1903) de term *survival of the fittest* om de evolutietheorie van Darwin toe te passen in de economie en sociologie. De ideeën van Darwin zijn hiermee een eigen leven gaan leiden. Het darwinisme wierp de vraag op wat nu het verschil tussen dieren en mensen nog was. Dat had verschillende gevolgen voor het maatschappelijk denken. Aan de ene kant ontstond er een wrede variant van het sociaal darwinisme. In een zuivere ecologische zin is de mens immers een dier met een gewelddadige aard omdat hij moet vechten om te overleven. De mens kent geen doel of god, en leeft in een gewelddadig universum. Dit idee heeft de implicatie dat de samenleving een plek is waar het recht van de sterkste geldt, en waar oorlog het ultieme en natuurlijke middel is om natuurlijke selectie te realiseren. Een tweede interpretatie is veel pacifistischer. Die stelt dat de mens verschilt van het dier vanwege zijn rede en verstand en geeft aan het sociaal darwinisme een holistische uitleg. In deze visie leven mensen samen, net als in het darwinisme waar organismen allemaal met elkaar verbonden zijn. De natuurlijke neiging van mens en dier is hier juist het vermijden van pijn en geweld. Herbert Spencer wordt gezien als grondlegger van deze variant van het sociaal darwinisme. Spencer stelde dat eigenschappen gedurende het leven verworven en ontwikkeld kunnen worden, en dat deze nieuwe eigenschappen doorgegeven worden aan volgende generaties. Op deze manier kan de mens zich vrijmaken van agressie en steeds altruïstischer worden. Daardoor kan ook de maatschappij uitgroeien tot een vredelievende gemeenschap waarin individuen vrij zijn en elkaar geen kwaad doen. De maatschappij bestaat volgens Spencer uit homogene individuen die "sociale contracten" met elkaar aan. Ze delen samen economische belangen en vormen daarom een sterk social netwerk van

⁵ Stromberg, *Redemption by war*, 60-64

utilitaristen die samen zich ontwikkelen en de welvaart voor de groep te vergroten.⁶ Deze gedachtegang past bij het vooruitgangdenken van de negentiende eeuw. In deze langdurige maar fragiele vreedzame periode heerste de opvatting dat de samenleving zich positief ontwikkelt, en dat wetenschap bijdraagt aan deze vooruitgang en toestand van vrede. De natuurlijke neiging van mens en dier is immers een geweldloze co-existentie. Beide kanten van het sociaal darwinisme beroepen zich op een natuurlijke gang van zaken, die wordt toegepast op de samenleving als geheel.⁷

Op het moment dat de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, krijgt de meer gewelddadige variant van het sociaal darwinisme de overhand. De vooral wetenschappelijke en koude, materialistische kant van de Spencers *survival of the fittest* wordt waarheid met het uitbreken van de oorlog. De oorlog wordt een middel om de natuurlijke selectie en zelfrealisatie van hele naties uit te kunnen vechten.⁸ De Schotse historicus J.A. Cramb (1862-1913) schreef in 1914 het boek *Germany and England* waarin hij een gigantische en onvermijdelijke botsing tussen twee beschavingen voorspelt. Volgens Cramb is oorlog een natuurlijke fase van de natiestaat waarin men strijdt voor de ontwikkeling en zelfrealisatie van de eigen staat. Oorlogen zullen zich niet meer afspelen tussen mensen onderling maar tussen complete rijken en rassen, de soldaat zal verheven worden tot het hoogste, en strijden tot de dood zou als een glorieuze opoffering worden gezien.⁹ Tijdens de Eerste Wereldoorlog worden de donkere kanten van het sociaal darwinisme pijnlijk duidelijk en verwijzen intellectuelen in de *war of minds* zowel naar de pacifistische als de militaristische kant van het sociaal darwinisme.

Modernisme in Duitsland: idealisme en cultuur

Duitsland maakte aan het begin van de twintigste eeuw een proces door van herontdekking van en kritiek op de nationale klassieke denkers. Er vond herbeleving plaats van hun culturele en spirituele waarden die al langer in de Duitse cultuur verankerd lagen. Een belangrijke ontwikkeling was de opkomst van het idealisme. De idealisten reageerden op het Verlichtingsdenken als Immanuel Kant (1724-1804). Kant stelde dat je alleen door empirische waarneming tot kennis kunt komen omdat de rede alleen niet volstaat. Om die reden worstelt Kant door heel zijn werk met het bestaan van God; je kunt immers niet door waarneming of de rede het bewijs van een godsbestaan leveren. De idealisten aan het begin van de twintigste eeuw stelden in tegenstelling tot de Verlichtingsdenkers niet het rationele en empirische, maar het geestesleven centraal. Daarbij gingen zij op zoek naar het *sollen* in plaats van het *sein* oftewel naar hoe een ideale samenleving zou moeten zijn in plaats van hoe die in realiteit is. De idealisten rond de eeuwwisseling borduurden voort op de filosofie van G. W. F. Hegel (1770-1831). In Hegels filosofie is de geest, de *Geist* de aard van alle dingen, en is de weg naar waarheid een continue en lineair proces waarin natuur, wetenschap, filosofie en godsdienst geen losse fenomenen zijn maar met elkaar in verbinding staan. Samen culminerend ze in een sterk geestelijke individu en hechte samenleving of gemeenschap; de *Gemeinschaft*. De samenleving als geheel is volgens Hegel daarmee altijd progressief in

⁶ Andrew M. McKinnon, "Energy and society: Herbert Spencer's 'energetic sociology' of social evolution and beyond" *Journal of classical sociology* (2010) 442-443

⁷ Paul Crook, *Darwinism, war and history*, 14-39

⁸ *Ibidem*, 130-136

⁹ *Ibidem*, 137

ontwikkeling. Het hernieuwde Hegelianisme van de twintigste eeuwse idealisten ging uit van een lotsbestemming van de samenleving en een ontwikkeling van het geestesleven die uiteindelijk tot een ideale staat van het zelfbewustzijn moest leiden. Dit gold voor zowel het individu als de maatschappij; om tot een universele waarheid te komen moest de klassenstrijd worden overwonnen en zo zouden alle individuen in vrijheid en harmonie kunnen samenleven.¹⁰

Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) wordt gezien als belangrijke grondlegger van het idealisme. Hij creëerde een nieuwe filosofie tussen het rationalisme van Kant en de *Geist* van Hegel. Hij verbindt de Hegeliaanse ontwikkeling van de geest en gemeenschap van Hegel met de historische ontwikkeling van het Duitse volk en de Duitse cultuur. De geestelijke verbinding in de gemeenschap, tussen de intellectuele elite en de gewone man, zorgt volgens Fichte voor een sterke culturele gemeenschap.¹¹ Rudolf Eucken (1846-1926) was aan het begin van de twintigste eeuw een belangrijke vertolker van dit idealisme. Eucken was een aanhanger van de *Lebensphilosophie*. Hij was steeds op zoek naar het irrationele en spirituele, omdat de rede al het moois en kleurrijke dat het leven te bieden heeft te kort zou doen. Eucken vond dat het moderne leven in Duitsland teveel gericht was op materialisme en competitie en te weinig op filosofie, kunst, of religie. Eucken was er daarom een voorstander van om de filosofie als universele hoofdwetenschap aan te stellen. Er was dankzij het toenemende geloof in de wetenschap een groeiende twijfel over een godsbestaan. Toch was er juist behoefte aan spiritualiteit en zochten idealisten als Eucken wel naar het innerlijke en de *Geist*, het geestesleven. Het was volgens Eucken de verantwoordelijkheid van de filosofie om dit geestesleven uit te dragen en te ontwikkelen.¹²

Modernisme in Groot-Brittannië: Idealisme en vrijheid

Ook de Britse filosofen kenden aan het begin van de twintigste eeuw een idealistische stroming. Hoewel deze filosofen liever niet als Hegelianen werden beschouwd, was Hegel toch een belangrijke inspiratiebron in het Britse idealisme. Net als Hegel gingen de idealisten uit van het progressief ontwikkelende karakter van de samenleving en zochten ze naar innerlijke verheffing. Maar de culturele achtergrond waar vanuit hier over werd nagedacht verschilde. Waar de Duitsers in hun cultuur een ideaalbeeld van een volmaakte mens nastreefde, was voor de Britten het ultieme doel vrijheid. Dit gold niet alleen voor innerlijke vrijheid of vrijheid van het individu maar zij streefden ook naar een ideale liberale democratische samenleving als geheel.

Dit nieuwe Britse idealisme was een breuk met het traditionele empirische denken dat zijn wortels had in de Verlichting. Denkers als en John Locke (1632-1704) David Hume (1711-1776) behoorden tot de empiristen die stelden dat zuivere kennis niet zonder ervaring en waarneming kon worden verkregen. Dit empirische principe, het logisch positivisme, werd onder invloed van maatschappelijke onrust en armoede aangepast aan de tijd. Inmenging van vakgebieden als sociologie en psychologie zorgden rond 1900 voor een nieuw mensbeeld. De idealisten sloegen een brug van het zuiver empirische en rationele denken naar een nieuw

¹⁰ Peter Hoeres, *Krieg der Philosophen: Die deutsche und britische Philosophie im Ersten Weltkrieg* (Paderborn 2004) 49-53

¹¹ G.P. Crean, *Political Philosophy and the Great War: An Intellectual Interpretation of the Origins of the First World War* (San Bernardino 2011) 23-24

¹² *Ibidem*, 12-15

ideaalbeeld, waar ook ruimte was voor bezinning en gezamenlijkheid.¹³ Een van de grondleggers van het Duits idealisme was Thomas Hill Green (1836-1882). Green was een liberaal, die zelfontplooiing en vrijheid als ultieme doel zag, maar waarin vrijheid niet zonder verantwoordelijkheid kan gaan. Een individu kan zichzelf alleen ontplooien als hij actief deelneemt aan sociale relaties. Net als veel andere idealisten was Green beïnvloed door Hegel, alhoewel hij een eigen interpretatie had van de ontwikkeling van de geest. Hij mengt daarbij Kantiaans rationalisme met de deugdenethiek van klassieken als Aristoteles die stelde dat we als rationele wezens in staat zijn onze eigen ethische regels vorm te geven en na te leven. Naast het vrijheidsideaal vond Green dan ook dat ieder mens moet streven naar een moreel en intellectuele excellentie, want alleen dan kun je echt vrij zijn.¹⁴

Filosofie en de staat

Kenmerkend voor het vroege twintigste eeuwse denken was het steeds politieker worden van de oorspronkelijke apolitieke filosofie. Filosofen probeerden normatieve ideeën te vormen over de inrichting van de staat, en de juiste verhouding te zoeken tussen het individu en de gemeenschap. Met name de idealisten zochten naar ideeën die toegepast konden worden om de maatschappij in te richten.

In Duitsland was de Hegel-renaissance niet louter filosofisch. Door de toenemende verwevenheid van wetenschapsdisciplines werd filosofie ook gebruikt in het politieke denken. De ideeën van Hegel stellen dat de geschiedenis zich ontwikkelt, en dus naar een bepaald doel toewerkt. Niet alleen de geest heeft een bepaalde lotsbestemming, maar de maatschappij als geheel.¹⁵ Een concrete uitdrukking van de politiek-filosofische ideeën vlak voor de Eerste Wereldoorlog waren in Duitsland *die Ideen von 1914*". Deze ideeën bestonden uit een aantal redes en pamfletten, waaronder *Krieg und die Volkswirtschaft*, uitgesproken door de socioloog Johan Plenge (1874-1933) aan de universiteit van Münster.¹⁶ Deze voordracht stond niet alleen. 29 Geleerden onder wie Eucken verspreidden geschriften over de ordening van de staat. De geleerden reageerden in deze oproepen en geschriften op *die Ideen von 1789*, oftewel de idealen van de Franse Revolutie als vrijheid, gelijkheid en broederschap. *Die Ideen von 1914* waren ordeningsideeën over hoe de staat zou moeten functioneren, en hoe vrijheid en gezamenlijkheid moesten worden gerealiseerd.¹⁷ *Die Ideen* pasten in de idealistische stroming waarbij een romantisch ideaalbeeld van de samenleving werd geschetst. De 29 geleerden pleitten voor eenheid en broederschap in de natie, en stelde hierbij op een Hegeliaanse ontwikkelingscurve van vervolmaking van de geest en samenleving. *Die Ideen* pleitten voor een sterke gemeenschap en nationale identiteit en daarmee ook voor een sterke interne sociaaldemocratische organisatiestructuur. Door deze nadruk op een sterke natie en het romantisch ideaalbeeld van een sterke staat met een supervolk en een verheven cultuur worden *die Ideen* in de historiografie vaak gezien als een

¹³ Hoeres, *Krieg der Philosophen*, 64-71

¹⁴ D. Boucher, J. Connelly en S. Panagakou., "British Idealism and the political philosophy of T. H. Green, Bernard Bosanquet, R. G. Collingwood and Michael Oakeshott", *British journal of politics and international relations*, 7 (2005) 97-99

¹⁵ Hoeres, *Krieg der Philosophen*, 55-57

¹⁶ Ibidem, 385

¹⁷ Steffen Bruendel, *Volksgemeinschaft oder Volksstaat. Die Ideen von 1914 und die Neuordnung Deutschlands im Ersten Weltkrieg* (Berlijn 2003) 113-115

belangrijke grondlegger van het nationaalsocialisme.¹⁸ Fichte schreef in de achttiende eeuw al over een speciale lotsbestemming van het superieure Duitse volk. Met zijn eenheidsdenken over de Duitse natie in de filosofie legt hij een belangrijke basis voor het nationalisme.¹⁹

Waar de Duitsers in hun staatsdenken zich vooral richtten op de eigen natie en daarmee een duidelijke eigenheid of anders-zijn ten opzichte van andere staten creëerden, dachten Britten in veel ruimere zin na over staat en samenleving. Voor hen gold het vrijheidsideaal voor iedereen als hoogste goed. Onderdeel van dit vrijheidsideaal was al volgens Hume en Locke en het streven naar zoveel mogelijk geluk voor zoveel mogelijk mensen. Dit utilitarisme kreeg verder gestalte door Jeremy Bentham (1748-1832) en John Stuart Mill (1806-1873). De utilitaristen vonden dat men moest streven naar genot voor iedereen, en dat kon alleen worden verkregen als men vrij was op het gebied van godsdienst, meningsuiting maar ook in economisch en sociaal opzicht.²⁰ Britse denkers aan het begin van de twintigste eeuw borduurden verder op dit vrijheids- en geluksideaal. De idealisten zochten een nieuwe manier om liberalisme, spiritualisme en utilitarisme te vereenzelvigen. Dit uitte zich niet in puur individualisme, maar in een juiste balans tussen de gemeenschap en het individu. Vrijheid kan niet zonder verantwoordelijkheid en verplichting aan de gemeenschap.²¹ De Britse idealisten leenden daarbij het gedachtegoed van Hegel. Wat zij van hem overnamen was het idee dat de geest en het individu vrij moeten zijn en zich moeten ontwikkelen in een sterke gemeenschap. Een belangrijk verschil is echter dat in de Britse filosofen deze individuele geestelijkheid los zagen van de natuur en de gemeenschap. Staat, individu en gemeenschap werden gezien als onafhankelijke identiteiten. De filosoof Bernard Bosanquet (1848-1923) stond in de liberale en idealistische traditie van T. H. Green en gebruikte dit idealisme om het politieke staatsdenken vorm te geven. Denkers als Bosanquet zagen de staat los van het individu, maar zagen de staat ook als instrument om de gemeenschap te ondersteunen in haar vrijheid en ontwikkeling. Het uitgangspunt was hierbij de *will of all*, oftewel de behoefte van de som van individuen in de gemeenschap. Ze dichtten de staat slechts een begeleidende rol toe, een *primus inter pares* die ervoor zorgt dat alle instanties in de maatschappij als individuen, families, kerken, bedrijven en de rechtspraak goed en vrij kunnen leven.²²

Uitgelicht: Nietzsche

Friedrich Nietzsche (1844-1900) was in de twintigste eeuw een invloedrijke Duitse filosoof die in de *war of minds* door de Britten beschuldigd zou worden de bron van het kwaad te zijn. Nietzsches filosofie evolueerde tijdens zijn leven nogal en hij behandelde uiteenlopende thema's. Maar een belangrijk terugkerend element in zijn werk is de ontwikkeling van het individu. Hij stelt dat mensen wel gelijkwaardig zijn, maar niet gelijk, daarom is het belangrijk te worden wie je echt bent. Nietzsches gedachtegoed over individualiteit en persoonlijkheid waren een welkom handvat in de tijd dat men zocht naar innerlijk bewustzijn en de juiste verhouding tussen staat en individu.²³ Een volledige ontwikkeling en ontplooiing van het individu kan volgens

¹⁸ Hoeres, *Krieg der Philosophen*, 385-387

¹⁹ G. P. Crean, *Political philosophy and the Great War*, (2011) 21-24

²⁰ Hoeres, *Krieg der Philosophen*, 430-434

²¹ Ibidem, 81-85

²² Ibidem, 330-334

²³ Hinton Thomas, *Nietzsche in German politics and society 1980-1918* (Manchester 1983) 1-5

hem zonder verheven moraal of God. Hij stelt in *Also sprach Zarathustra* zelfs dat God dood is, dat de mens zich moet bevrijden van onderdrukkende machthebbers zoals de kerk maar ook de staat. Hij deelt de wereld hierbij in een slaven- en heersersmoraal, en vindt dat een goed mens zich vrij moet maken van een slavenmoraal en zich ontwikkelen tot een sterk individu. Hij stelt dat de mens in zich een wil tot macht heeft, in tegenstelling tot de Britse idealisten die als drijfveer van de mens de *will of all* of de *general will* aanmerken. In 1901 werd postuum *Die Wille zur Macht* gepubliceerd. Hierin beschrijft Nietzsche uitvoerig hoe de mens gedreven wordt door de primaire en natuurlijke behoefte tot macht. Een ontwikkeld man is niet onderdanig of reactief, maar valt aan en vecht zich vrij.²⁴ Nietzsche noemt zo'n vrijgevochten en machtig individu de *Übermensch*. Door deze retoriek is Nietzsche er vaak van beschuldigd een inspiratie te zijn geweest voor het Duits militarisme en nationaal-socialisme in de twintigste eeuw. Hoewel hij in eigen land zowel bejubeld als veel bekritiseerd werd kwam zijn filosofie in vele hoeken van de samenleving terecht; politici, schrijvers en filosofen van linkse en rechtse signatuur bestudeerden en analyseerden zijn werk. Opmerkelijk is dat Nietzsche door socialisten als een kapitalist werd gezien, omdat hij de moraal van de sterkste voorop stelde. Tegelijkertijd werd zijn gedachtegoed aangegrepen door socialisten om de middenklasse te versterken en om de arbeider te leren zelf zijn persoonlijkheid te ontwikkelen zodat de onderdrukte massa uiteindelijk sterker kan worden.²⁵

Conclusie

Het Fin de siècle luidde in de kunsten, literatuur en filosofie een nieuw tijdperk in Europa in waarin het modernisme en idealisme hoogtij vierde. Als reactie op de Verlichting en de wetenschappelijke ontdekkingen uit de negentiende eeuw zochten filosofen naar het hogere, spirituele en het geestelijke. Bij de Duitsers uitte dit zich in een levensfilosofie die mensen in de natie of de *Gemeinschaft* met elkaar verbond. De filosofische achtergrond van de Britten maakte dat hun idealisme meer gericht was op het individu en op vrijheid. In beide landen was er sprake van filosofische onrust, het idee van een oorlog als bevrijding uit het oppervlakkige en burgerlijke kwam in beide naties voor. De filosofie van Hegel legde in beide landen de basis voor de idealistische stromingen die er vanuit gingen dat de geest en de samenleving zich progressief ontwikkelen en naar een doel toewerken; de sublieme staat van de geest. Nietzsche verdiende speciale aandacht omdat zijn opvattingen over de ontwikkeling van een sterk en machtig individu de Duitse filosofie in het algemeen en de *War of minds* in het bijzonder sterk zou beïnvloeden. Ook de *Origin of Species* van Charles Darwin speelde een belangrijke rol in de ideeën opvattingen over de ontwikkeling van samenleving en natie en dit kon zich uiten in zowel een conflictmodel als in een harmoniemodel. Het volgende hoofdstuk beschrijft hoe deze politiek-filosofische ideeën van het Fin de Siècle tot mikpunt en wapen werden gemaakt in de *war of the minds*.

²⁴ Crean, *Political philosophy*, 28-29

²⁵ Thomas, *Nietzsche in German politics*, 24-30

3. De mobilisatie van ideeën

Zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven, zagen kunstenaars en schrijvers van modernistische en futuristische signatuur aan het begin van de twintigste eeuw een oorlog als sluitstuk op de opwindende en onrust die er in de filosofie en kunsten bestond. De mobilisering van de intellectuelen was gezien de tijdsgeest daarom niet onbegrijpelijk. Bovendien was er in het begin van de twintigste eeuw een infrastructuur gecreëerd waardoor propaganda snel kon worden verspreid. Met de enorme toename in geletterdheid en schaalvergroting van de pers in de negentiende eeuw groeide de kracht van het woord. Dit waren welkome ontwikkelingen voor de deelnemende landen aangezien de oorlog op een dermate grote schaal plaatsvond dat de hele bevolking moest worden gemobiliseerd en politici de publieke opinie mee wilden hebben. Burgers waren in hoge mate betrokken bij de oorlog en hadden behoefte aan informatie die vooral via kranten en pamfletten grote groepen mensen wist te bereiken. Er was dus een voedingsbodem gelegd voor een propagandaoorlog waarin ook het intellectuele debat kon opgroeien.²⁶ Desalniettemin ontstond de mobilisatie van de intellectuelen snel en plotseling. De schijnbare rust van kort voor de oorlog werd snel na de oorlogsverklaring van Duitsland verbroken.

Van vriend naar vijand

Tot kort voor de oorlog was de stemming tussen intellectuelen in Groot-Brittannië nog gemoedelijk. In Europa lag een stevig netwerk van universiteiten, professoren en studenten die nauw met elkaar samenwerkten; de Republiek der Letteren. Er bestonden nauwe contacten tussen Britse en Duitse geleerden, er werd veelvuldig over en weer gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften en er bestonden goede persoonlijke contacten tussen Britse en Duitse professoren. Er bestond wederzijds respect voor het culturele erfgoed. Het was zelfs zo dat na de Duitse oorlogsverklaring er talrijke manifesten in Groot-Brittannië verschenen waarin werd gepleit voor Britse neutraliteit. In open brieven zetten Britse geleerden de culturele “broeders” uit Duitsland af tegen de ongeciviliseerde Russische autocratie, Rusland was een natuurlijkere vijand dan Duitsland. Deelname aan de oorlog zou daarom een zonde tegen de beschaving zijn omdat de Duitsers een volk waren waarmee de Britten zoveel gemeen hadden.²⁷ Deze stemming bestond niet alleen onder de elitaire bovenlaag, maar ook onder de bevolking. Hoewel er geen unanimiteit bestond, was de Britse pers aanvankelijk overwegend tegen een Britse deelname aan de oorlog. Op 1 augustus 1914 verscheen in de *Daily News* een brief van de liberale journalist waarin hij zich uitsprak tegen de pro-oorlog houding van de Britse uitgever Northcliffe: ‘[I blame the] industrious propaganda of Lord Northcliffe for Britain’s anti-German frame of mind. Where in the world do our interests clash with Germany? Nowhere.’²⁸

Met de mobilisering van de Duitse troepen begon het Duitse volk zich al gauw te verenigen en het begin van de oorlog luidde vrijwel direct een mobilisering van geleerden in. Er ontstond een nationale stemming van eenheid en broederschap, en de geleerden liepen hiermee voorop. Deze *Geist von 1914*

²⁶ Alice Goldfarb Marquis, “Words as weapons: Propaganda in Britain and Germany during the First World War”, *Journal of contemporary history*, 13 (1978) 468

²⁷ Hoeres, *Krieg der Philosophen*, 110-114

²⁸ Alice Goldfarb Marquis, “Words as weapons”, 469

betekende een sfeer waarin nationale trots en angst voor wat komen ging prevaleerde boven de voormalige samenwerking en respect. Op de universiteit van Berlijn sprak de rector Max Planck een rede uit waarin hij aangeeft dat het vaderland iets groots te gebeuren staat. Deze rede werd door vele geleerden gezien als een oproep om zich te mengen in het politieke debat. Studenten en professoren uit verschillende vakgebieden bemoeiden zich met de oorlog en wilden hun kennis inzetten ten gunste van de strijd; medici hielpen gewonde soldaten, juristen bemoeide zich met staatsrechtelijke zaken, en natuur- en scheikundigen stelden hun kennis beschikbaar aan de wapenindustrie.²⁹ De schending van de Belgische neutraliteit door Duitsland zorgde ook bij de Britten voor een stemmingsomslag. De Britse deelname aan de oorlog betekende het definitieve einde van de goedwilligheid tussen de twee landen. Waar voorheen de professoren en universiteiten kennis uitwisselden en waar wetenschappers internationaal samenwerkten, werden nu alle banden doorgesneden en werd er zelfs een boycot tegen de Duitse wetenschap ingesteld. Engeland werd door Duitsland als hoofdvijand bestempeld. De Britten voerden volgens hen een oorlog tegen de Duitse cultuur, de Britten waren op hun beurt verontwaardigd over de grootschalige bemoeienis van de voormalig integere intellectuelen met zaken als politiek en de staat.³⁰

Het debat ging niet over grondstoffen, landsgrenzen of macht, maar aan beide zijden werd de oorlog een kruistocht om de eigen identiteit uit te dragen en die van de ander weg te zetten. Het moddergooien tussen de intellectuelen ging met name over vraag wie verantwoordelijk moest worden gehouden voor de oorlog en waarom. Het antwoord op die vraag werd gezocht in de identiteit en mentaliteit die diep in de vijandelijke naties verankerd zou liggen. De grote oorlogsbereidheid onder de intellectuele elite is vaak verklaard door hun nationale karakter. De Duitsers zouden onderdeel zijn van een Hegeliaanse kijk op de wereld namelijk de lineaire ontwikkeling van de mensheid, de ontwikkeling van een natie met als sluitstuk oorlog.³¹ De Duitsers werd verweten een gewelddadige Pruisische militaire cultuur te hebben, de Britten zouden een oppervlakkige maatschappij hebben die slechts gericht was op handel en sport.³²

De aanval op Duitsland: Nietzsche, Treitschke en Bernhardi

Op 23 september 1914 bracht de Britse politicoloog en schrijver Ernest Barker een pamflet uit, *Nietzsche and Treitschke. The Worship of power in modern Germany*. Het is een essay dat de militaristische en machtswellustige aard van de Duitsers aan Nietzsche en Treitschke en Bernhardi tracht te bewijzen, en daarmee hun invloed op de gehele Duitse volksaard. Barker dicht de filosofen een grote invloed op de Duitse mentaliteit toe. Barker opent met Hegel, die de staat als machtige onnipotente machthebber zou zien, verheven boven een hogere macht of wereldorde. Barker stelt: 'It is here – in his neglect of international law, and his glorification of war – that one lays one's finger on a permanent and essential attribute of German political thought and practice.'³³ Barker vervolgt zijn stuk met Nietzsche en Treitschke, die geheel in de lijn van

²⁹ Bruendel, *Volksgemeinschaft oder Volksstaat*, 33-37

³⁰ Ibidem, 41

³¹ J.A. Moses, "The Mobilisation of the intellectuals 1914–1915 and the continuity of German historical consciousness", *Australian journal of politics and history* 48 (2002) 336-337

³² Ibidem 341

³³ Ernest Barker, *Nietzsche and Treitschke. The worship of power in modern Germany* (Oxford 1914) 4

Hegel de wil tot macht als speerpunt van hun theorieën zouden maken. Hij stelt dat ze beiden “profeten” zijn, die macht predikten en beiden een hekel hadden aan Engeland.³⁴

Barker geeft ons een inleiding in Nietzsches slavenmoraal en herenmoraal. De moraal van de kudde, de groep of de slaaf zou immoreel en ondergeschikt zijn, die van de meester of de heer juist verheven. Een voorbeeld van zo’n slavenmoraal is bijvoorbeeld waarheid of medelijden, genoeg om te overleven. Maar de meester, met de superieure moraal, gaat op zoek naar macht en overheersing. Barker dicht aan deze herenmoraal een militaristisch karakter toe. Hij citeert selectief uit Nietzsches werk waar wordt gesproken over deugden als moed en strijdbaarheid. Volgens Barker verheerlijkt Nietzsche strijd en oorlog. Ook richt Barker zich op de afrekening van Nietzsche met het christendom en socialisme. Nietzsche moest hier niets van hebben omdat de groep of de kudde in het socialisme en christendom een ondergeschikt slavenmoraal heeft. Barker wijst op Nietzsches pleidooi voor de intelligente ontwikkeling van een *superman*, of zelfs een ras van supermannen, die de staat of de natie overstijgen. De aanname die Barker doet naar aanleiding van deze selectie van Nietzsches gedachtegoed, is dat dit militaristische karakter dat zoekt naar overheersing van een superras grote invloed heeft op de Duitse natie en politieke besluitvorming en dat Nietzsche ervoor zorgde dat de Duitser een filosofische oorlog wil voeren. Barker zegt:

‘It is difficult to believe that he as not been received according the temper of modern Germany. (..) The Germans have felt, no doubt vaguely and unconsciously, that they are the European aristocracy, destined to carry heroism into knowledge and to wage war for the sake of ideas’³⁵

Verderop in het pamflet wijst Barker een tweede schuldige aan voor het Duitse militarisme, Heinrich von Treitschke (1834-1896). Treitschke was een Pruisisch historicus die veel schreef over staat, politiek en oorlog. Barker legt Treitschke naast Nietzsche, en constateert dat hij net als Nietzsche een wil tot macht onderkent, alleen stelt Treitschke niet het individu maar de staat centraal, en zegt hij dat de wil tot macht alleen kan worden bevredigd door het voeren van oorlog. Cultuur speelt hierin een belangrijke rol. Barker stelt dat voor Treitschke het behoud en de soevereiniteit van de Duitse staat onontbeerlijk zijn om de unieke cultuur te behouden. De enige manier waarop dat kan is door het verkrijgen van macht, met oorlog als deugdzaam middel. Barker bestrijdt dit. Hij stelt dat Duitsland ten onrechte gelooft in een unieke Duitse cultuur: ‘This concept of an exclusive German culture is a real and driving force – so real that it has become something of a religion.’ Barker vindt dit een gevaarlijk idee. Omdat de staat in Treitschkes gedachtegoed het hoogste orgaan is en oorlog het belangrijkste middel tot macht, worden internationaal recht en internationale afspraken ondergeschikt gemaakt aan de eigen soevereiniteit: ‘The ultimate effect of this doctrine is to leave decision not to the scales of justice, but to the arbitrament of the sword.’ Het bewijs hiervoor ziet Barker in de retoriek van Generaal Bernhardt (1849-1930). Bernhardt schreef in 1912 *Deutschland und der nächste Krieg* waarin hij pleit voor een Europese federatie onder Duits heerschappij. De combinatie van Nietzsches filosofie en Treitschkes en

³⁴ Ibidem, 5

³⁵ Ibidem, 7-15

Bernhardi's idee over de staat en macht is volgens Barker levensgevaarlijk. Over Duitsland zegt hij: 'May she shed that curious paganism, which sees in 'heroism' the cardinal virtue, and finds heroism only in war.'³⁶

Barker concludeert dat Nietzsche een grote bijdrage heeft geleverd aan het negatieve beeld van de Britten in Duitsland namelijk het beeld dat Groot-Brittannië een ondergeschikt en middelmatig volk is. Hij verbergt zijn minachting voor Nietzsche niet. Hij benadrukt dat Nietzsche nogal inconsistent was in zijn werk, een oppervlakkig kennisniveau had en dat hij de laatste jaren van zijn leven krankzinnig was. Hij marginaliseert Nietzsche dus maar dicht hem tegelijk een grote invloed op het Duitse denken en militaristische handelen toe.³⁷ Treitschke dicht Barker als historicus eveneens een grote invloed op de Duitse politieke en militaire besluitvorming toe. Aangezien Duitse professoren meer dan de Engelsen schrijven over staatszaken gaat hij er vanuit dat Duitse universiteiten in nauw contact staan met de staat: '(...) probably because learning carries more weight and exerts more influence in Germany than it does in England". En: "None of them has left a deeper mark on the history of German politics than Treitschke."³⁸

Het pamflet van Barker stond niet op zichzelf. De *Oxford Pamphlets* was een serie essays volledig gericht op de oorlog en Duitsland. In deze serie, maar ook in talloze andere Britse uitgaven werd Nietzsche na het uitbreken van de oorlog beschimpt en beschuldigd. Vaak werden Nietzsche, Treitschke en Bernhardi in één adem genoemd, tot groot ongenoegen van Duitse intellectuelen als Thomas Mann, die het samen noemen van deze drie een kakofonie voor het oor noemde. Britse propagandisten beschuldigden het drietal bijna van een samenwerking die aanzette tot de oorlog. Dit terwijl Nietzsche en Treitschke in leven en werken weinig met elkaar te maken hadden. Aan Bernhardi, de officier en schrijver die een agressieve en volgens de Britse propaganda een Nietzscheaanse manier van oorlogsvoering predikte, werd ook veel invloed toegedicht aan het politieke en militaire gedachtegoed in Duitsland. In werkelijkheid reikte zijn gedachtegoed niet zo ver.. Desalniettemin werd Nietzsche aangewezen als inspirator voor Treitschke en Bernhardi. Nietzsche was het ultieme voorbeeld van het megalomane en arrogante karakter van de Duitsers, en werd daarmee schuldig bevonden voor de oorlog. In pamfletten zoals in die van Barker, maar ook in de pers werd selectief geparafraseerd uit Nietzsches werk waaruit moest blijken dat de Duitse idealisten niet vredelievend waren maar juist zochten naar oorlog als uiteindelijk doel.³⁹ Ook in het pamflet van Barker worden naar aanleiding van korte citaten grote conclusies getrokken, met name dat de enorme invloed van Nietzsche en Treitschke op het gehele Duitse denken en handelen onmiskenbaar is.

De Duitse verdediging: *Die Anrufen*

De pamflettenaanval van Groot-Brittannië op Duitsland leidde tot een gevoel van verongelijkheid onder Duitse intellectuelen. Zij reageerden dan ook met een open brief op 4 oktober 1914. De *Anruf an die Kulturwelt*, is ondertekend door 93 professoren uit de geesteswetenschappen onder wie Rudolf Eucken en Max Planck. Het is een reactie op de stellingname van niet nader gedefinieerde vijandelijke staten dat Duitsland schuldig zou

³⁶ Ibidem, 16-21

³⁷ Ibidem, 3-6

³⁸ Ibidem, 16

³⁹ Nicholas Martin, "Fighting a philosophy: The figure of Nietzsche in British Propaganda of the First World War", *Modern Language Review*, 98 (2003) 369-373

zijn aan het uitbreken van de oorlog. Het pamflet werd met duizenden exemplaren verspreid in de neutrale landen. Met de indrukwekkende namenlijst waarmee het document is ondertekend proberen de geleerden een wetenschappelijke onpartijdigheid te pretenderen.⁴⁰ Er zijn bij de uitbraak van de oorlog verschillende van dit soort *Anrufen* verschenen, allemaal met de bedoeling de neutrale landen te overtuigen van de onschuld van Duitsland. Het belangrijkste argument was dat de acties van Duitsland zouden berusten op noodweer. De noodweer zou een reactie zijn op de Belgische gevechten maar was voornamelijk noodzakelijk als bescherming tegen de hoofdvijand Groot-Brittannië die de oorlog geïnitieerd zou hebben. De Duitse ondertekenaars wilden duidelijk maken dat ze ingekapseld waren door staten die het op hen gemunt hadden en ze dus geen kant op konden. Het gevoel bedrogen te zijn door de vijand speelt hierbij een grote rol en op deze manier werd de Duitse zaak gerechtvaardigd in de pamfletten.⁴¹

De *Anruf* is opgebouwd uit een aantal weerleggingen van beschuldigingen van de vijand, telkens wordt een alinea geopend met *Es ist nicht wahr*. Men spreekt steeds over de leugens die verspreid worden. Want Duitsland zou deze oorlog op haar geweten hebben, de Keizer werd vergeleken met Attila de Hun, de gevreesde leider van de Hunnen in de vijfde eeuw, en de Duitsers zouden de neutraliteit van België geschonden hebben. Het tegenargument in *die Anruf* is dat zowel de regering als het volk de oorlog niet gewild hadden en juist vredelievend zijn. Voor de Duitsers was het slechts noodweer. Men schrijft over de Belgische hinderlagen en gruwelijke moorden die niet de Duitsers maar de Belgen op hun geweten hadden. De professoren zijn gekrenkt dat West-Europese landen zich met minderwaardige volken hebben ingelaten: 'Sich als Verteidiger europäischer Zivilisation zu gebärden, haben die am wenigsten das Recht, die sich mit Russen und Serben verbündeten und der Welt das schmachvolle Schauspiel bieten, Mongolen und Neger auf die weiße Rasse zu hetzen.' Kortom, de vijand kent door het samenwerken met Slavische volken geen beschaving meer.

Opmerkelijk in de *Anruf* is het verdedigende en trotse karakter van de brief. Er wordt gezegd: 'Es ist nicht wahr, daß der Kampf gegen unseren sogenannten Militarismus kein Kampf gegen unsere Kultur ist, wie unsere Feinde heuchlerisch forgeben. Ohne den deutschen Militarismus wäre die deutsche Kultur längst vom Erdboden getilgt.' De professoren ontkennen dus niet de militaristische aard van Duitsland, sterker nog ze zijn er trots op. Het is onderdeel van de cultuur. 'Deutsches Heer und deutsches Volk sinds eind. Dieses Bewußtsein verbrüdet heute 70 Millionen Deutsche ohne Unterschied der Bildung, des Standes und der Partei.' Voor de Duitsers hoorde het militarisme bij deugden als moed en slagkracht om zelfbehoud te kunnen realiseren. Militarisme hoorde bij de Duitse *Geist* en verbond de mensen met de staat.⁴²

Conclusies

Waar tot kort voor de oorlog er nauwe samenwerkingsverbanden bestonden tussen Duitse en Britse wetenschappers, daar werden de banden bij het uitbreken van de oorlog doorgesneden. De Britten openden de aanval op de Duitse filosofen en de uitdragers daarvan en in pamfletten als die van Barker werd de Duitse volksaard geanalyseerd. De Duitsers verdedigden zich met de *Anrufen*. De Duitse professoren voelden zich

⁴⁰ Bruendel, *Volksgemeinschaft oder Volksstaat* 43-44

⁴¹ Ibidem, 48-50

⁴² Steffen Bruendel, *Volksgemeinschaft ode Volksstaat*, 72

aangevallen in hun nationale identiteit en ontkende elke aantijging schuldig te zijn aan de oorlog. Het volgende hoofdstuk geeft een analyse van de beschuldigingen en geeft verklaringen voor de ondubbelzinnige rethoriek van de intellectuelen.

4. Analyse: De war of minds verklaard

Het vorige hoofdstuk maakte duidelijk dat Groot-Brittannië een scherpe aanval op de Duitse identiteit en filosofie inzette. In scherpe bewoordingen beschuldigden zij de Duitse filosofie ervan de bron te zijn van de gewelddadige Duitse volksaard. De Duitsers waren verbolgen over die aantijgingen en verdedigden met man en macht hun zaak want zij voelden de beschuldigingen van de Britten als een aanklacht tegen hun cultuur. Hoe konden de Britten nu de Duitse filosofie nu zo hard veroordelen? En hoe konden de Duitse intellectuelen zo hard roepen dat zij onschuldig waren en waarom wilden zij zo hard de nadruk leggen op het culturele karakter van hun natie?

De Britse aanval verklaard

Nietzsche, Treitschke en Bernhardi werden in 1914 het mikpunt van anti-Duitse retoriek in Groot-Brittannië. Dit drietal werd schuldig bevonden aan de oorlog, maar waarom? Zoals we bij Barker hebben gezien werd er driftig geparafraseerd uit oorlogslievende passages, en werd hieruit het nationale karakter van de Duitser gedestilleerd. Opmerkelijk is dat zo gretig de pen ter hand werd genomen na het uitbreken van de oorlog om de drie-eenheid te beschuldigen, terwijl hun daadwerkelijke invloed betwifelbaar is. Niet eerder hadden de Britten de noodklok geluid, voor de oorlog werd Nietzsche nauwelijks gelezen in Groot-Brittannië en van Treitschke had nauwelijks iemand gehoord.⁴³ De beschuldigingen aan het adres van Nietzsche zijn ook opmerkelijk omdat zijn werk veel inconsistenties bevat, gedurende zijn gehele leven stelde Nietzsche zijn theorieën bij. Ook werd zijn werk in eigen land wisselend ontvangen. Nietzsche stond aanvankelijk bekend als een kapitalist omdat hij het individu voorop stelde. Het individu moest zich volgens aristocratische principes ontwikkelen; de herenmoraal. Later werd Nietzsche juist in verband gebracht met socialisme, omdat zijn ideeën over de ontwikkeling van je persoonlijkheid de lagere klassen inspireerden om zich op te werken en te ontwikkelen. Nietzsches werk was in eigen land bekritiseerd én omarmd uit verschillende hoeken van de samenleving en het debat ging vooral over interne aangelegenheden als socialisme en nationalisme en niet over expansionisme en imperialisme.⁴⁴ In 1914 trokken de Britten dit debat naar buiten, en koppelde zij Nietzsches theorieën over de ontwikkeling van het individu tot een *Übermensch* onlosmakelijk aan de militaristische Pruis en zijn grootheidswaanzin en expansiedrang.

Het is niet voor de hand liggend dat Nietzsche in één adem genoemd werd met Treitschke en Bernhardi. Nietzsche had weinig op met nationalisme of de staat, terwijl de andere twee de staat en de natie als oppermachtig kwalificeerden. Nietzsche was niet per se pro Duits, Treitschke en Bernhardi vonden de Duitse natie juist superieur. Een verklaring voor waarom de drie kopstukken samen werden genoemd valt deels te verklaren door de relatie tussen staat en religie of het geestelijke. De Duitsers zagen de staat als een goddelijke creatie en het uiteindelijke doel was deze staat te beschermen bij de gratie van God. Het Duitse protestantisme ondersteunde daarom ook oorlogsvoering, alles wat nodig was om de goddelijke wil uit te

⁴³ Gregory Moore, "The super-hun and the super-state: Allied propaganda and German philosophy during the First World War", *German life and letters*, (2001), 311

⁴⁴ Hinton Thomas, *Nietzsche in German politics*, 21-30

voeren was geoorloofd. Het creëren van een sterke Duitse natie was een onderdeel van een goddelijk plan.⁴⁵ Dit idee viel niet in goede aarde in Groot-Brittannië. De aanleiding van de behoefte van de kerkelijke elite om zich te mengen in het intellectuele debat was de schending van de Belgische neutraliteit door de Duitsers, die de Britten als een bruto volk van barbaren zagen. De geestelijken probeerden de Duitse volksaard en de oorsprong ervan te duiden. Voor hen was de afwezigheid van God duidelijk zichtbaar door de verwoesting van kerken en het vermoorden van burgers. Volgens Britse intellectuelen was het Duits militarisme te wijten aan een verkeerd godsbeeld en een afname in religie.⁴⁶

Nietzsche, Treitschke en Bernhardi werden de *unholy trinity* genoemd, de bron van een verkeerde interpretatie van religie en moraal. De Britten konden nog wel waardering opbrengen voor de morele, Duitse natie die Hegel, Goethe en Bach had voortgebracht, maar zagen nu een trendbreuk richting een materialistische, mechanische militaristische volksaard. Duitsland zou zijn filosofische traditie hebben verraden, geestelijkheid hebben losgelaten en de “wil tot het goede” hebben vervangen tot de “wil tot macht”.⁴⁷ Schuldig hieraan waren al verlichtingsdenkers als Kant die de wereld rationeel en empirisch beschouwden. Kant stelde dat men geen godsbewijs kan geven met behulp van de waarneming en je het bestaan van God dus moet betwijfelen. Het kritische rationalisme zwakte het geloof dus af. De opkomst van het Duits idealisme en realisme rond de eeuwwisseling versterkte voor de Britse geestelijken een trendbreuk met een moreel verheven verleden. Wanneer Treitschke en Bernhardi de staat als goddelijke macht bestempelen, zien de Britten dat het verdwijnen van een goddelijke moraal boven de staat de bron is voor het Duitse expansionisme. Gevoed door de nuchtere en op macht gebaseerde *Realpolitik* van Bismarck in de negentiende eeuw, luidde dit nieuwe gedachtegoed een totaal verkeerde interpretatie in van moraal. Moraliteit zit volgens de Duitsers in het individu en in de staat en niet in het goddelijke. De strijd werd volgens de Britten zo een oorlog tegen de antichrist, want het vooropstellen van de staat is een verkeerde interpretatie van het geloof. Schrijver D.S. Cairns schrijft in 1914 in zijn boek *An answer to Bernhardi*: ‘He must obey God and disobey his country!’⁴⁸ Oftewel God staat boven de staat en niet andersom. De *unholy trinity* betekende volgens de Britse geestelijken een combinatie van gevaarlijke morele, en materialistische ideeën die leidden tot zelfingenomenheid en grootsheidswaanzin. Dat mondde uit in een tijdelijke krankzinnigheid en agressiviteit van Duitsland.⁴⁹

De aanval op de materialistische en militaristische aard van de *unholy trinity* valt met de afname van het geloof in God en een toename in het geloof in de wetenschap ook te verklaren vanuit sociaal darwinistisch oogpunt. Oorlogsvoering werd na het uitbreken van de oorlog door sociologen, biologen en psychologen tegen het licht gehouden van de evolutietheorie. Een *survival of the fittest* werd een groepsaangelegenheid, niet langer gericht op individuele soorten maar op hele naties. De Britse arts Wilfred Trotter (1872-1939) verwoordde de oorlog als een gevecht tussen het beschaafde en ontwikkelde volk van Groot-Brittannië en het agressieve, dierlijkere volk van de Duitsers dat lager op de evolutionaire ladder stond. Voor de Britten

⁴⁵ John A. Moses, “The mobilization of the intellectuals 1914-1915 and the continuity of German historical consciousness”, *Australian journal of politics and history*, 48 (2002) 343-345

⁴⁶ Hoover, *God, Germany and Britain in the Great War*, 17-19

⁴⁷ Ibidem, 312

⁴⁸ Hoover, *God, Germany and Britain in the Great War*, 19-24

⁴⁹ Ibidem, 37-47

betekende het Duitse militarisme een superioriteitsgevoel van het gehele Duitse volk dat culmineerde in een botsing tussen beschavingen. De Britten verweten de Duitsers arrogantie en een koelbloedig oorlogsdrang om hun supervolk te laten prevaleren.⁵⁰ Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog beschuldigden Engelse schrijvers de Duitsers dat zij de dodelijke logica van macht lieten prevaleren boven emotie en de geest. Zo zegt Barker in zijn pamflet dat Nietzsche een godsbestaan ontkent, omdat het christendom de natuurlijke selectie in de weg staat.⁵¹ De aanval van Barker op Bernhardi valt om dezelfde reden te verklaren. Geïnspireerd door het geestelijke en progressieve denken van Hegel schreef Bernhardi in 1912 het boek *Deutschland un der nächsten Krieg*. Hierin beschrijft hij een sociaal darwinistische weg voor het superieure Duitse volk. Hij stelt dat oorlog een natuurlijke en biologische noodzakelijkheid is voor een ras en een maatschappij om zich te kunnen ontwikkelen.⁵² Britse schrijvers als Bernard Shaw (1856-1956) beschuldigden Nietzsche ervan met zijn theorieën over de *Übermensch* de inspirator te zijn voor schrijvers als Bernhardi die het sociaal darwinisme verkeerd interpreteerden. Shaw noemde dit misbruik van het oorspronkelijke gedachtegoed van Darwin, een gewelddadige reactie tegen Darwin en een verkeerde toepassing van de van oorsprong biologische natuurlijke selectie op politiek en sociaal terrein.⁵³

Een andere verklaring voor de pijlen die op de Duitse filosofie en mentaliteit werden gericht ligt in de Britse nationale trots. Barker zegt in zijn pamflet dat Nietzsche en Treitschke niet alleen de wil tot macht als overeenkomst hadden, maar ook: 'They both hated England'.⁵⁴ Waar de Duitsers zich op de borst klopten voor hun *Kultur* en aristocratische levenswijze, daar konden de Britten net zo goed een rijke filosofische, literaire en culturele traditie tegenover zetten. Wat was het verschil? Waar Nietzsches zijn herenmoraal had, de excellente *superman*, daar kenden de Britten hun beschaafde *gentleman*. Waar de *superman* de staat als hogere moraal had, legde de *gentleman* voornamelijk een plicht aan God en zijn medemens.⁵⁵ Bovendien kwam het voor de Britten goed uit om een schuldige aan te wijzen. Het bood intellectuele argumentatie voor de aanklacht op de morele en culturele ondeugdelijkheid van de Duitsers. Door Nietzsches gedachtegoed te koppelen aan de gehele natie kon de vijand worden gedemoniseerd.⁵⁶

De Duitse verdediging en het Britse vijandbeeld

De verontwaardiging in Duitsland over de Britse deelname aan de oorlog en, zoals Duitse intellectuelen dat ervoeren, de aanval op de Duitse cultuur resulteerde in een anti-Britse stemming onder intellectuelen. Waar kwam deze stemmingsomslag vandaan, en waarom waren de Britten het mikpunt van de intellectuele oorlogsrethoriek? Waar voorheen Duitse idealisten zich beriepen op innerlijke geestelijkheid, gematigdheid en goedheid, werd nu het bedrijven van de filosofie steeds nationalistischer. Rudolf Eucken was van oudsher een idealist die zich niet over staat of politiek uitsprak, maar nu werden zijn beschouwingen steeds

⁵⁰ Crook, *Darwinism, war and history*, 146-151

⁵¹ Barker, *Nietzsche and Treitschke*, 10

⁵² Hoover, *God, Germany and Britain in the Great War*, 37-39

⁵³ Stromberg, *Redemption by war*, 78-80

⁵⁴ Barker, *Nietzsche and Treitschke*, 5

⁵⁵ Gregory Moore, *The super-hun and the super-state*, 323

⁵⁶ Nicholas Martin, "Fighting a philosophy", 371

nationalistischer. Hij schreef samen met onder andere de filosoof Ernst Haeckel in augustus 1914 een aanklacht tegen Engeland:

‘Engeland ist es, dessen Schuld den gegenwärtigen Krieg zu einem Weltkrieg erweiterte und damit die gesamte Kultur gefährdet, und das alles weshalb? (...) Auf England fällt die unheure Schuld und die welthistorische Verantwortung.’⁵⁷

De Duitsers schreven de eerste jaren van de oorlog veel over de aard en cultuur van het eigen volk, en waardeerden die duidelijk boven die van de vijand. Het beeld van de hoofdvijand Engeland werd voornamelijk in uitgebreidere werken beschreven en niet zozeer in pamfletten. De filosoof Max Scheler (1874-1928) schreef in 1915 *Der Genius des Krieges und der deutsche Krieg*, waarin hij stelt dat de oorlog de wedergeboorte inluidt van een volmaakt geestesleven, met de Duitser als goede voorbeeld. De Britse burgerlijkheid krijgt in zijn werk de grootste kritiek te verduren; de Brit wordt als calculerende gelukszoeker tegenover de bedachtzame Duitser gezet. Waar de Duitser vol is van cultuur, religie of gemeenschapszin, daar heeft de Engelsman gebrek aan. Volgens Scheler jaagt de Brit onder de dekmantel van staatspolitiek altruïsme consequent zijn eigen belangen na. De Engelsman leeft naar een economische koopmansfilosofie en is alleen maar uit op materialistisch gewin.⁵⁸ De socioloog Werner Sombart (1863-1941) schreef in 1915 *Händler und Helden*. In het boek zet hij de Duitse held af tegen de oppervlakkige Britse handelsman, de *shopkeeper*. Het boek is een beschrijving van de aard van het Duitse volk namelijk betrokken, moedig en deugdelijk. Het beeld van de Engelsen was die van een pragmatische, hedonistische handelaar. Filosofen van Bentham tot Mill werden weggezet als mechanische utilitaristen zonder idealen of gemeenschapszin.⁵⁹ De Engelse staat vergelijkt Sombart met een warenhuis, en filosofen als Locke en Hume zijn de Britse nationale economen.

Tekenend voor de verachtelijke Britse cultuur zijn volgens Sombart de sociaal-economische ideeën van Herbert Spencer. Spencers ideeën over de maatschappij en vrijheid berusten volgens hem op willekeur. De staat is een reusachtige winkel waarin de bezoekers alleen maar op zoek zijn naar datgene wat in hun belang is. Hoe minder staat, hoe beter. Voor Sombart zijn de ideeën van Spencer een materialistische interpretatie van het sociaal darwinisme. Boven deze Britse handelsmentaliteit stelt hij de Duitse cultuurgemeenschap: ‘Kein geistiger Kulturwelt kann aus Händlertum erwachsen’.⁶⁰ Over de oorlog is Sombart in *Händler und Helden* even duidelijk. Hij beschrijft het Duitse leger als gedisciplineerd, heldhaftig en moralistisch, terwijl het Britse leger slechts een beroepsleger zou zijn zonder *Begeisterung* of fatsoen. Het Duitse militarisme was kortom een onderdeel van de *Kultur*, terwijl de Britten een oppervlakkige strijd voerden uit op economisch gewin. Oorlog was volgens Sombart meer dan een brute krachtmeting en had alles te maken met opofferingsbereidheid, idealen en gemeenschapszin. Dat het een cultureel verheven verschijnsel zou zijn blijkt uit de vele referenties naar Duitse muziek en literatuur, naar Goethes *Faust* en Beethovens *Eroica*.⁶¹

⁵⁷ Hoeres, *Krieg der Philosophen* 122

⁵⁸ Bruendel, *Volksgemeinschaft oder Volksstaat*, 82-83

⁵⁹ N. Stromberg, *Redemption by war*, 55

⁶⁰ Bruendel, *Volksgemeinschaft oder Volksstaat*, 84

⁶¹ Ibidem, 73

De Duitsers voelden zich verraden door de Britten en verweten ze hypocrisie. Volgens Max Scheler was de Engelsman een huichelachtige zeerover. De Duitsers werden keihard afgerekend op hun *Militarismus* terwijl de Britten net zo goed beschuldigd konden worden van *navalism*. Want de Britten zouden hun bestaansrecht onlenen aan hun economisch imperialisme. Met hun vloot zouden het Britse rijk in hun koloniën kleine, waardevolle culturen vernietigen ten gunste van economische belangen. Duitsland zag de oorlog tegen Groot-Brittannië dan ook als een oorlog voor het behoud van nationale culturen. De Britten zouden zichzelf te veel zien als een modelnatie die hun ideale staatsvorm en hun waarden zoals vrijheid en individualisme aan andere landen op wilden dringen.⁶² Net als de Britten waren de Duitsers verbaasd dat hun voormalige bevriende natie zich nu zo tegen hen had gekeerd. In de *Anruf an die Kulturwelt* spraken de professoren zich al uit tegen de landen die zich met “Russen en Serven verbonden hadden”. In de ogen van Duitsland was Groot-Brittannië vreemde allianties aangegaan. Dat het Germaanse Britse volk zich inliet met het Orthodoxe Rusland was onbegrijpelijk. Voor Duitsland betekende het verbond met Slaven en Serven het morele verval van Groot-Brittannië.⁶³ Deze kritiek konden de Engelsen maar moeilijk begrijpen. In 1915 schreef de Britse schrijver Robert Bridges in de *London Times* de brief *An anti-Christian war*. Hij beschuldigt de Duitse Verlichtingsfilosofen van barbarisme en goddeloosheid. Op de Duitse verwijten over het verraad van de Engelse allianties heft hij een duidelijk antwoord: ‘The particular contention against us –that we were betraying the cause of civilization by supporting the barbarous Slave- does not come very convincingly from them if their apostle is Nietzsche while the Russian prophet is Tolstoy’.⁶⁴

Een kritisch geluid

Hoewel het leeuwendeel van de intellectuele elite zich achter hun natie en de oorlog schaarden waren er ook enkele critici. Bernard Shaw schreef in 1914 het essay *Common sense about the war* waarin hij de Britse oorlogsdeelname en oorlogsdoelen kritisch analyseert. Hij weigert zich mee te laten slepen door de sentimenten waar zijn collega-schrijvers wel gevoelig voor zijn. Hij schrijft onder andere over de culturele oorlog en de intellectuele aantijgingen uit de *war of minds*. Shaw legt uit dat Duitsland en Groot-Brittannië al sinds 1871 in een culturele strijd zijn verwikkeld maar dat deze onzinnig is en gebaseerd op onjuistheden. Want volgens Shaw lijken Duitsland en Groot-Brittannië meer op elkaar dan de *war of minds* ons doet geloven. Het zijn allebei militaristische volken, alleen is Groot-Brittannië is zo hypocriet te pretenderen dat zij geciviliseerder en meer *gentlemanly* zijn. Dit is onzin, zegt Shaw, men moet benoemen hoe het echt zit: ‘Let us have no more nonsense about the Prussian Wolf and the British Lamb, the Prussian Machiavelli and the English Evangelist. (...) Officially, the war is militarist-cut-militarist; and we must fight it out, not Heuchler-cut-Hypocrite, but hammer and tongs.’⁶⁵ Waar de Britten de Duitsers regelmatig beschuldigden een “opgezwollen hoofd” te hebben oftewel dat ze arrogant zouden zijn, daar noemt Shaw Groot-Brittannië evengoed *thick headed*. Doordat Groot-Brittannië makkelijk rijk zou zijn geworden, werd het land lui. Doordat de Britten zich richtten op economisch gewin verloren ze de moraal uit het oog: ‘We are cursed with a fatal intellectual laziness, an evil inheritance

⁶² Hoover, *God, Germany and Britain in the Great War*, 51-53

⁶³ Ibidem, 54

⁶⁴ Robert Bridges, *An anti-Christian war* (London 1914)

⁶⁵ Bernard Shaw, *Common sense about the war* (London 1914) 5-6

from the time when our monopoly of coal and iron made it possible for us to become rich or powerful without knowing how. (...) We lost all intellectual consciousness of what we were doing.⁶⁶ Shaw zegt dat de oorlog zoals die op dat moment gevoerd wordt zinloos is. Het militarisme aan beide zijden, de trots en de hypocrisie zorgen ervoor dat we geen doelmatige strijd voeren ten gunste van een machtsevenwicht, maar een strijd die gevoed wordt door emoties. Shaw was een eenzame criticus in een oorlog vol intellectuelen die zich achter hun eigen natie schaarde. Het feit dat Shaw in eigen land op veel weerstand stuitte is ook niet moeilijk te verklaren. De kritiek die Shaw opvoert op zijn eigen land heeft opvallend veel gelijkenissen met de kritiek van Duitsland op Groot-Brittannië.

Conclusies

Nietzsche, Treitschke en Bernhardi waren welkome zwarte schapen voor de Britten. Groot-Brittannië kende Duitsland als een culturele en vredelievende natie, nu was dit beeld veranderd in een beeld van een megalomane en arrogante agressor. *The Times* schreef hierover in September 1914 na de Duitse invasie in Leuven:

'The peculiarity of Germany is that this notion of war as an end in itself has taken hold of the intelligence of the country, that her idealists now are not peace-loving but war-loving, that her national conscience has undergone the change of moral values which Nietzsche desired.'⁶⁷

De Britten dichtten de ideeën van Nietzsche een enorme invloed toe op de Duitse identiteit. Ze parafrazeerden selectief uit Nietzsches werk en wezen hem aan als grondlegger van het Duitse militarisme en nationalisme. Duidelijk is geworden dat Duitsland en Groot-Brittannië elkaar beschuldigden van materialisme. De Duitsers waren materialistisch omdat ze hun culturele erfgoed verloochenden en het militarisme omarmden. Volgens de Duitsers waren de Britten juist materialistisch omdat juist zij hun cultuur verloochenden en alleen maar streefden naar economisch en materialistisch genot. Ze verwijten elkaar het ontberen van het hogere of het geestelijke. De scherpte in dit debat valt mede te verklaren doordat beide kampen de intellectuelen zich verraden voelden. De voormalige bondgenoot had zich tegen hen gekeerd en viel hen nu aan op de nationale filosofische en culturele eigenschappen. De trots was in het geding. Vanwege die trots werden critici als Bernard Shaw niet populair in eigen land. De patriottistische oorlogsretoriek voerde dan ook de boventoon.

⁶⁶ Ibidem, 8-9

⁶⁷ Fred Bridgham, *The First World War as a clash of cultures* (Rochester 2006) 154

5. Conclusie

Na de analyse uit het vorige hoofdstuk over hoe de intellectuelen nu precies elkaars gedachtegoed aanvielen en op basis waarvan ze dat deden, kunnen we nu een antwoord op de hoofdvraag formuleren.

Op welke manier werd het nationale filosofische gedachtegoed van Duitsland en Groot-Brittannië ingezet in het intellectuele debat in 1914?

Het antwoord op die vraag valt uiteen in vijf punten:

Hoofdstuk 2 beschreef de politiek-filosofische achtergronden van de *war of minds*. De jaren vlak voor de oorlog betekende voor beide landen een verandering in het denken. Intellectuelen in zowel Groot-Brittannië als Duitsland zochten naar zingeving en spiritualiteit. Dit was een reactie op de Verlichting, het scientisme uit de negentiende eeuw en de toenemende twijfel over een godsbestaan. Filosofen in beide landen ontwikkelden een idealistische stroming, in beide gevallen waren zij geïnspireerd door onder andere Kant en Hegel. Maar er waren ook verschillen tussen Duitsland en Groot-Brittannië. Waar de Duitse idealisten zich voornamelijk beriepen op een sterke gemeenschap en een verbroederde natie, daar was het hoogste ideaal voor de Britten vrijheid van het individu. Voor het denken over staat en politiek betekende dit dat de Duitsers een maatschappij wilde creëren met een sterke sociaal-democratische organisatiestructuur. Doordat de Britten een utilitaristische en liberale traditie hadden vonden zij juist dat de staat een bescheiden positie moest innemen. De staat moest vooral de vrijheid van de burgers garanderen en zorgen dat elk individu zich vrij kan ontwikkelen, zonder daarbij anderen hun vrijheid te ontnemen. Als we kijken naar de *war of the minds* zien we ten eerste dat in de pamflettenoorlog deze verschillen werden uitvergroot. Hoewel tot kort voor de oorlog er nauwe internationale samenwerking bestond tussen wetenschappers, namen schrijvers, filosofen en professoren na de mobilisering snel de intellectuele wapens ter hand. De ideeën in Duitsland over een sterke natiestaat vonden de Britten gevaarlijk. Het behoud en de versterking van de staat wordt zo een doctrine die wordt bevochten met het zwaard. Omdat voor de Duitsers niet een god maar de staat het hoogste was kregen de Duitsers last van groothedswaanzin en arrogantie. Het behoud en de ontwikkeling van de natiestaat zorgden ervoor dat de Duitsers militaristische strijd voerden voor hun verheven cultuur. Het verheffen van de staat boven een goddelijke kracht vonden de Britten materialistisch en onethisch, ze hadden hun morele “wil tot het goede” vervangen door de amorele “wil tot macht”. Omgekeerd beschuldigden de Duitsers juist de Britten van materialisme. Zij baseerden deze beschuldiging op hun liberale en utilitaristische traditie. Ze reduceerden het vrijheidsideaal tot een doorgeslagen individualisme zonder gemeenschapszin. Het utilitarisme werd weggezet als een geesteloze zoektocht naar genot. Door deze *shopkeepersmentaliteit* verloochenden de Britten hun eigen cultuur en die van anderen. Hun zoektocht naar genot en economische voorspoed leidde tot imperialisme en het vernietigen van cultuur en de *Geist*. Filosofische ideeën werden in de *war of minds* gereduceerd tot simpele karakterisering: De Duitser is megalomaan en militaristisch, de Brit is kleinburgerlijk en oppervlakkig. Concluderend kunnen we stellen dat vlak voor de oorlog beide landen op zoek waren naar

bezinning, spiritualiteit en gezamenlijkheid. Maar in de *war of minds* beschuldigden ze elkaar allebei van het gebrek daaraan, zij het op verschillende gronden.

Een tweede constatering is dat er zeer selectief werd geciteerd uit filosofische werken. Dit betekende vooral een Britse aanval op Nietzsche. Zijn ideeën over het sterke individu dat vrij en machtig wil zijn werden sterk uitvergroot. Hoewel Nietzsches ideeën over de *Übermensch* abstract waren, werden deze ideeën door schrijvers als Bernhardt en Treitschke politiek en nationalistisch gemaakt. Waar Nietzsche zelf een vrijgevochten individu met een herenmoraal superieur achtte, daar bestempelden Treitschke en Bernhardt specifiek het Duitse volk als superieur. Filosofie is sterk voor interpretatie vatbaar. De Britten zouden evengoed Nietzsches ideeën over een sterk individu in kunnen passen in hun liberale filosofie. Zowel Nietzsche als de Britse liberalen hadden de ontwikkeling van het individu hoog in het vaandel staan.

Een derde punt dat de *war of the minds* sterk heeft beïnvloed is de nationale trots. Met name in de *Anruf an die Kulturwelt* zien we dat de Duitse professoren zich geraakt voelden in hun identiteit. Ze zagen de oorlog als een aanval op hun cultuur en vonden het militarisme iets moois dat bij de Duitsers hoort en niet iets dat bestreden moet worden. Ook de Britten verschuilden zich achter de eigen natie. De beschuldigingen in het pamflet van Barker zijn ondubbelzinnig en scherp geformuleerd. Dit komt mede omdat hij reageerde op Treitschke en Bernhardt die zich eerder al negatief over Groot-Brittannië hadden uitgelaten. Waar intellectuelen voor de oorlog groot respect hadden voor elkaars cultuur werd deze nu bestreden en de eigen cultuur werd verheerlijkt. Nu waren er ook critici die niet zo vaderlandslievend waren, maar hun kritiek werd zo veel mogelijk genegeerd. Er was een oorlogsmachine op gang gekomen waar alleen plek was voor patriotistische en propagandistische oorlogsretoriek.

Een vierde constatering is dat abstracte filosofische ideeën politiek en nationalistisch werden gemaakt. Dit was bij Nietzsches ideeën over de *Übermensch* het geval maar bijvoorbeeld ook bij de liberale theorieën van denkers als John Stuart Mill. Twintigste eeuwse filosofen als Green en Bosanquet gebruikte het liberale en utilitaristische gedachtegoed om concrete ideeën over staatsinrichting te formuleren. Ook de oorspronkelijk biologische theorieën van Charles Darwin werden in de *war of minds* politiek geïnterpreteerd. De evolutietheorie werd in beide landen aangegrepen om de oorlog te rechtvaardigen. Daarbij zijn er twee interpretaties te zien. De eerste is een beestachtige en agressieve variant waarbij de oorlog een middel werd om als gehele natie of beschaving hoger op de evolutionaire ladder te komen. De andere interpretatie is pacifistischer en stelt dat mensen juist geneigd zijn om in harmonie samen te leven en conflict willen vermijden. Groot-Brittannië en Duitsland verweten ook hier elkaar hetzelfde. De Duitsers zouden een gevecht voeren om hun superieure beschaving te laten voortbestaan, en misbruikten zo het gedachtegoed van Darwin. Sombart veracht in *Händler und Helden* Spencers meer pacifistische interpretatie van het darwinisme, en bestempelt de Britse economische ambities als willekeurig, geestesloos en cultuurloos.

Een vijfde constatering die uit de analyse van de pamflettenoorlog is gebleken is dat intellectuelen grote invloed toedichtten aan filosofen en hun ideeën op de maatschappij. Nietzsches werk werd in eigen land wisselvallig ontvangen, hij werd zowel bejubeld als bekritiseerd. Toch stelden de Britten het gedachtegoed van Nietzsche gelijk met die van de gehele Duitse natie, de "wil tot macht" zou ingebakken zijn in de hele Duitse mentaliteit. Generalisaties waren ook de Duitsers niet vreemd. Utilitaristische filosofen zouden de hele Britse

natie hebben doordrongen van een geestesloze handelsmentaliteit. De invloed van filosofie op de nationale identiteit is betwifelbaar en moeilijk te meten. Dit komt allereerst omdat grote werken als *On Liberty* van Mill of *Also sprach Zarathustra* van Nietzsche niet door de massa werden gelezen. Bovendien is bijvoorbeeld in het geval van Treitschke en Bernhardi gebleken dat de filosofieën zeer subjectief werden geïnterpreteerd. Wel is duidelijk dat de filosofie een belangrijke inspiratie was voor het politieke staatsdenken.

Concluderend kan worden gesteld dat enerzijds het ontstaan van de intellectuele strijd verklaarbaar is omdat het Fin de Siècle een intellectuele en culturele voedingsbodem had gelegd waarin de *war of minds* zich kon ontwikkelen. Aan de andere kant is die explosie van retorisch geweld toch verwonderlijk, omdat vlak voor de oorlog er nog goede banden tussen de intellectuelen van beide naties bestonden. Ze hadden respect voor elkaars culturele erfgoed, gebruikten elkaars filosofische theorieën en zagen elkaar als culturele bondgenoot. Maar het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zette het debat op scherp. Men sneed de academische banden door en tegenstellingen werden versterkt. Verschillen werden uitvergroot en intellectuelen schaarden zich in meederheid achter de eigen nationale zaak. In een hevige pamflettenoorlog koppelden schrijvers filosofische theorieën aan de nationale identiteit van de vijand. Daarbij werd er selectief gebruikt gemaakt van “belastende” theorieën. De filosofie werd gepolitiseerd en als wapen ter hand genomen. Het antwoord op de vraag wie er schuldig waren aan de oorlog was luid te horen: De filosofen.

Nawoord: Het verraad van de intellectuelen

Een van de conclusies van dit onderzoek is dat van oorsprong apolitieke filosofische ideeën in de *war of minds* steeds politieker werden. In 1928 schreef de Franse schrijver Julien Benda het boek *Trahison des clercs*, het verraad van de intellectuelen. Benda beschrijft vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een verandering in het karakter van de intellectueel, in zijn boek *clerks* genoemd. Hij schrijft dat tot die tijd intellectuelen abstracte denkers waren die buiten de alledaagse maatschappij stonden. In de inleiding zagen we dat ook Thomas Sowell de intellectueel ziet als een denker die de dagelijkse realiteit overstijgt. Ze hadden niets van doen met de politieke realiteit van de dag. Hun gedachten konden onconventioneel zijn en hun theorieën vernieuwend zonder dat deze een bepaald doel nastreefden. Het filosoferen had intrinsieke waarde en werd dus niet gebruikt om een concreet materialistisch doel te bereiken. Benda noemt “politieke passies” daarentegen wel materialistisch. Dit zijn aardse passies die streven naar materiële welvaart, macht of gebiedsuitbreiding. De intellectueel houdt zich hier verre van. Vanaf 1871 ziet Benda een ommekeer, en wordt de intellectueel en zijn filosofie nationalistischer. Schrijvers en filosofen gedroegen zich steeds meer als aardse burgers en begonnen zich bezig te houden met nationale, politieke passies. Als voorhoedespeler in deze ontwikkeling wijst hij de Duitse intellectuelen aan. Vertaald naar het Engels zegt hij:

‘It must be admitted that the German “clerks” led the way in this adhesion of the modern “clerk” to patriotic fanaticism. (...) Already Lessing, Schlegel, Fichte, Goerres were organizing in

their hearts a violent adoration for “everything German,” and a scorn for everything not German. The nationalist “clerk” is essentially A German invention.”⁶⁸

De conclusies van dit onderzoek hebben overeenkomsten met de constatering van Benda. Schrijvers als Treitschke, Bernhardi maar ook Fichte en Eucken gebruikten abstracte filosofische ideeën als nationalistisch, politiek instrument. Het verraad van de intellectueel betekent volgens Benda dat hij zijn intellectuele plicht als onafhankelijke denker heeft verzaakt. In de *war of minds* zien we dit in zowel Groot-Brittannië als Duitsland gebeuren. Het duidelijkst zichtbaar werd dit in de *Anruf an die Kulturwelt*, waarin professoren zich gaan bemoeien met politieke zaken. Dit onderzoek werpt dan ook de vraag op of het terecht is dat de filosofie zelf werd beschuldigd, of dat de schrijvers die de filosofie politiseerden boven de aardse politieke zaken hadden moeten blijven staan. Nu waren er ook intellectuelen die zich niet mengden in het debat of tegen de oorlog waren, alleen die werden nauwelijks gehoord. Voor Benda is het in elk geval duidelijk, een echte intellectueel laat zich niet leiden door de waan van de dag:

‘The misfortunes of their country and even its triumphs did not prevent Einstein and Nietzsche from feeling no passion but the passion for thought.’⁶⁹

⁶⁸ Julien Benda, *The treason of the intellectuals* (New York 2007) 53

⁶⁹ Ibidem, 161

Literatuur

- Julien Benda, *The treason of the intellectuals* (New York 2009)
- Fred Bridgham, *The First World War as a clash of cultures* (Rochester, 2006)
- Steffen Bruendel, *Volksgemeinschaft oder Volksstaat: Die "Ideen von 1914" und die Neuordnung Deutschlands im Ersten Weltkrieg* (Berlijn 2003)
- G.P. Crean, *Political Philosophy and the Great War: An Intellectual Interpretation of the Origins of the First World War* (San Bernardino 2011)
- Paul Crook, *Darwinism, war and history* (Cambridge 1994)
- Peter Hoeres, *Krieg der Philosophen: Die deutsche und britische Philosophie im Ersten Weltkrieg* (Paderborn 2004)
- A.J. Hoover, *God, Germany and Britain in the Great War. A study in clerical nationalism* (Westport 1989)
- Hinton Thomas, *Nietzsche in German politics and society 1980-1918* (Manchester 1983)
- Thomas Sowell, *Intellectuals and society* (New York 2012)
- Roland Nelson Stromberg, *Redemption by war, the Intellectuals and 1914* (Kansas 1982)

Artikelen

- D. Boucher, J. Connelly en S. Panagakou., "British Idealism and the political philosophy of T. H. Green, Bernard Bosanquet, R. G. Collingwood and Michael Oakeshott", *British journal of politics and international relations*, 7 (2005) 97-129
- Alice Goldfarb Marquis, "Words as weapons: Propaganda in Britain and Germany during the First World War", *Journal of contemporary history*, 13 (1978) 468
- Nicholas Martin, "Fighting a philosophy: The figure of Nietzsche in British propaganda of the First World War", *Modern Language Review*, 98 (2003) 367-380
- G. Moore, "The super-hun and the super-state: Allied propaganda and German philosophy during the First World War." *German life and letters* 54 (2001) 311-330,
- J.A. Moses, "The Mobilisation of the intellectuals 1914–1915 and the continuity of German historical consciousness", *Australian journal of politics and history* 48 3 (2002) 336-353
- Andrew M. McKinnon, "Energy and society: Hebert Spencer's 'energetic sociology' of social evolution and beyond." *Journal of classical sociology* (2010) 439-455

Bronnen

- Ernest Barker, *Nietzsche and Treitschke. The worship of power in modern Germany* (Oxford 1914)
- Robert Bridges, *An anti-Christian war* (London 1914)
- Max Planck e.a., *Anruf "An die Kulturwelt"* (z.p. 1914)
- Bernard Shaw, *Common sense about the war* (London 1914)